

त्रिशिरास्त्वाष्ट्रः। अग्निः, ७-९ इन्द्रः। त्रिष्टुप्

प्र केतुना बृहता यात्यग्निरा रोदसी वृषभो रोरवीति।

दिवश्चिदन्ताँ उपमाँ उदानलपामुपस्थे महिषो ववर्ध ॥ १०.००८.०१

बृहता- महत्या। केतुना- प्रज्ञया। अग्निः- सर्वभूतहितक्रतुप्रतीकपावकः। प्र- प्रकर्षेण। याति- गच्छति। वृषभः- वर्षकः सन्। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। रोरवीति- गर्जति। दिवः- नभसः। अन्तान्- अवसानान्। उपमान्- समीपान्। उदानट्- व्याप्नोति। महिषः- महात्मा। अपामुपस्थे- मूलशक्तिधारासु। ववर्ध ॥१॥

मुमोद गर्भो वृषभः ककुद्धानस्त्रेमा वत्सः शिमीवाँ अरावीत्।

स देवतात्युद्यतानि कृण्वन्स्वेषु क्षयेषु प्रथमो जिगाति ॥ १०.००८.०२

ककुद्धान् वृषभः- ककुद्म्यनड्वानिव स्थितोऽग्निः। गर्भः- मूलशक्तिधारासु गर्भभूतः। मुमोद- तुष्टो भवति। अस्त्रेमा- प्रशस्तः। शिमीवान्- देवाह्वाता। वत्सः- अपां पुत्रः। अरावीत्- शब्दं कृतवान्। सः- असावग्निः। देवताति- यज्ञे। उद्यतानि- उद्यमानि। कृण्वन्- कुर्वन्। स्वेषु- स्वकीयेषु। क्षयेषु- सदनेषु। प्रथमः- मुख्यः। जिगाति- गच्छति ॥२॥

आ यो मूर्धानं पित्रोररब्ध न्यध्वरे दधिरे सूरौ अर्णः।

अस्य पत्मन्नरुषीरश्वबुध्ना ऋतस्य योनौ तन्वौ जुषन्त ॥ १०.००८.०३

यः। पित्रोः- द्यावापृथिव्योः। मूर्धानम्- मुख्यं यज्ञम्। आ- मर्यादया। अरब्ध- आरभते। सूरः- यस्य प्रेरकस्याग्नेः।। अर्णः- जीवोदकम्। अध्वरे- ध्वररहिते सर्वभूतहितकर्मणि। नि दधिरे- उपासका धृतवन्तः। अस्य- एतस्य। पत्मन्- गतौ। ऋतस्य योनौ- ऋतसदने। अरुषीः- रोचमानाः। अश्वबुध्नाः- प्राणमूलाः। तन्वः- सूक्ष्मास्तनूः। जुषन्त- सूक्ष्मदर्शिनः सेवन्ते ॥३॥

उष उषो हि वसो अग्रमेषि त्वं यमयोरभवो विभावा।

ऋताय सप्त दधिषे पदानि जनयन्मित्रं तन्वे३ स्वायै ॥ १०.००८.०४

उषउषः- प्रत्युषसि प्रतिविद्यामिति भावः । वसो- हे चित्तवृत्तिस्तम्भकर । वसु स्तम्भे । अग्रम्- मुख्यतया । एषि- प्राप्नोषि । यमयोः- युग्मयोरहोरात्रयोर्देवमनुष्यप्रज्ञाप्रतीकभूतयोः । विभावा- प्रकाशकस्त्वम् । स्वायै तन्वे- स्वरूपाय । मित्रम्- सुहृदमात्मसूर्यम् । जनयन्- प्रकटयन् । ऋताय- सत्याय । सप्त पदानि- भूर्भुवरादिसप्तपदानि । अन्नप्राणमनोविज्ञानानन्दचित्सदात्मिकाः सप्तभूमिका इत्यरविन्दः । दधिषे- धारयसि ॥४॥

भुवश्चक्षुर्मह ऋतस्य गोपा भुवो वरुणो यदृताय वेषि ।

भुवो अपां नपाज्जातवेदो भुवो दूतो यस्य हव्यं जुजोषः ॥ १०.००८.०५

महः- महतः । ऋतस्य- प्रकृतिनियत्यनुस्यूतधर्मस्य । गोपाः- गोप्ता । चक्षुः । भुवः- असि । यत्- यदा । ऋताय- प्रकृतिनियतिम् । वेषि- गच्छसि । तदा । वरुणः- ऋताधिदेवता । भुवः- भवसि । जातवेदः- हे जातप्रज्ञ । अपां नपात्- आधारशक्तिधाराजः । भुवः । यस्य । हव्यम्- चरुपुरोडाशध्यानभावनात्मकं हव्यम् । जुजोषः- सेवसे तस्य । दूतः । भुवः- भवसि ॥५॥

भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेता यत्रो नियुद्भिः सचसे शिवाभिः ।

दिवि मूर्धानं दधिषे स्वर्षा जिह्वामग्ने चकृषे हव्यवाहम् ॥ १०.००८.०६

यत्र । शिवाभिः- मङ्गलैः । नियुद्भिः- अश्वैः प्राणैः । सचसे- सङ्गतो भवसि तत्र । यज्ञस्य- देवपूजायाः सङ्गतिकरणस्य दानस्य । रजसश्च- लोकस्य च । नेता । भुवः । स्वर्षा- स्वर्गसंभक्तारम् । मूर्धानम्- मुख्यमात्मसूर्यम् । दिवि- चित्ताकाशे । दधिषे- धारयसि । अग्ने । जिह्वाम्- भवदीयां ज्वालाम् । हव्यवाहम्- हविषां वोढीम् । चकृषे- करोषि ॥६॥

अस्य त्रितः क्रतुना वव्रे अन्तरिच्छन्धीति पितुरेवैः परस्य ।

सचस्यमानः पित्रोरुपस्थे जामि ब्रुवाण आयुधानि वेति ॥ १०.००८.०७

त्रितः- तिरस्कृताज्ञान उपासकः । अस्य- एतस्य । परस्य- उत्तमस्य । पितुः- पालकस्येन्द्रस्येशनाधिदैवतस्य । एवैः- रक्षाशक्तिभिः । अन्तः- हृदि । धीतिम्- धारणाम् । इच्छन्- कामयमानः । क्रतुना- स्वसङ्कल्पेन । वव्रे- तामेव धारणां वृतवान् । पित्रोरुपस्थे-

द्यावापृथिव्योर्मध्ये । सचस्यमानः- सेव्यमानः । जामि- इन्द्रानुरूपं मन्त्रम् । ब्रुवाणः । आयुधानि-
बन्धभेदकप्रहरणानि । वेति- गच्छति ॥७॥

स पित्र्याण्यायुधानि विद्वानिन्द्रेषित आस्यो अभ्ययुध्यत् ।

त्रिशीर्षाणं सप्तरश्मिं जघन्वान्त्वाष्ट्रस्य चिन्निः संसृजे त्रितो गाः ॥ १०.००८.०८

सः- असौ । आस्यः- आप्तहितकारीति वैदिककोशः । आयुधानि- बन्धभेदकप्रहरणानि । विद्वान्-
जानन् । इन्द्रेषितः- ईशनाधिदैवतप्रेरितः । अभ्ययुध्यत्- युयोध । सप्तरश्मिम्- सप्तरश्मिसंपन्नम् ।
सप्तभूमिकाज्ञानान्येव सप्तरश्मयः । अन्नप्राणमनोविज्ञानानन्दचित्सदात्मिकानां सप्तभूमिकानां
ज्ञानभूता ये सप्तरश्मयः ते सर्वे यस्मिन् बद्धाः पिहिता इव दृश्यन्ते तं सप्तरश्मिम् । त्रिशीर्षाणम्-
अन्नप्राणमनोभूतभूर्भुवःसुवरात्मकशीर्षत्रययुक्तं बन्धनमुपाधिं वा । जघन्वान्- विनाशितवान् । त्रितः-
तिरस्कृताज्ञान उपासकः । त्वाष्ट्रस्य- त्वष्टुस्तनूकरणदेवताया आत्मसूयादिव जातस्य आवरणस्य ।
आवरणमपि आत्मचैतन्याज्जातमेव । मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनमिति गीतासु यथा । गाः- बन्धने
स्थितान् सप्तरश्मीन् । चित्- एव । निः संसृजे- बन्धनाद्वहिर्निःसारितवान् ॥८॥

भूरीदिन्द्रं उदिनक्षन्तमोजोऽवाभिन्तसत्पतिर्मन्यमानम् ।

त्वाष्ट्रस्य चिद्विश्वरूपस्य गोनामाचक्राणस्त्रीणि शीर्षा परा वर्क ॥ १०.००८.०९

भूरि- प्रभूतम् । ओजः- बलम् । उदिनक्षन्तम्- व्याप्नुवन्तम् । मन्यमानम्-
अहङ्कारयुक्तमावरणात्मकं बन्धकम् । सत्पतिः- ऋषीणां हृदि सन्मात्रस्य ब्रह्मणः पालकः । इन्द्रः-
ईशनाधिदेवः । अभिनत्- बिभेद । गोनाम्- सप्तरश्मीन् । आचक्राणः- बन्धानान्निःसारयन् ।
त्वाष्ट्रस्य- आत्मसूयादिव जातस्य । विश्वरूपस्य- स्थूलजगन्मयस्यावरणस्य । त्रीणि शीर्षा-
अन्नप्राणमनोभूतभूर्भुवःसुवरात्मकबन्धनानि । परा वर्क- वृक्णवान् छिन्नवान् ॥९॥